

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2023. – Т. 47. – С. 253-265
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.253-265

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2023. – Volume. 47. – pp. 253-265
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.253-265

УДК 323:316.75](477)«2013/...»

© Віталій Моцок¹

Поширення політичних ідеологій в Україну під час війни: як використовувати попередні підходи у нових умовах?

У статті досліджується поширення ідеологічних важелів з боку провідних західних держав і інтеграційних об'єднань та РФ й її союзників щодо України під час загострення Української кризи. Перехід у режим повномасштабного збройного конфлікту робить геополітичну боротьбу за Україну між цими двома колективними гравцями ще більш концептуальною і фундаментальною з точки зору перспектив її розвитку і завершення. Головним питанням, яке виноситься у дослідженні є: чи доцільно використовувати попередні підходи до поширення ідеологічних цінностей щодо України в умовах повноцінної війни. Це проблема справедлива як для західних концепцій поширення ліберальних цінностей, так і російських ідеологічних наративів.

Головна гіпотеза полягає у тому, що зовнішнє поширення ідеологічних цінностей може бути неефективним в умовах внутрішньополітичної кризи у країні-реципієнті, яка викликана повномасштабним військовим конфліктом. Українську кризу 2013-2022 рр. ми розглядаємо як вагомий мотивуючий фактор, який дозволяв зовнішнім гравцям активніше поширювати власні ідеологічні цінності щодо України, натомість умови для експорту ідеологічних наративів із початком повномасштабного військового конфлікту 2022-2023 рр. виявилися не сприятливими. Це справедливо для обидвох протиборчих сторін у війні в Україні.

Стаття складається з двох частин: у першій частині досліджуються ресурси поширення демократії щодо України під час розвитку Української кризи 2013-2022 рр. і повномасштабного військового конфлікту 2022-2023 рр. Друга частина спрямована на визначення російських ідеологічних ресурсів, які були задіяні у вищезазначений час, і виступають в якості концептуального оформлення зовнішньополітичної стратегії російської держави на пострадянському просторі.

Підсумовується, що попередні підходи щодо поширення ідеологічних впливів втрачають свою ефективність в умовах повномасштабної війни, оскільки цілком справедливо, що «м'які» інструменти поступаються «жорстким» у питанні геополітичної боротьби за Україну.

Ключові слова: поширення політичних ідеологій, Українська криза, війна, Україна, Росія.

Promotion of Political Ideologies Regarding Ukraine During the War: How to Use Previous Approaches in New Conditions?

The article deals with the promotion of ideological leverages by leading Western states and integration associations, as well as the RF and its allies, regarding Ukraine during Ukrainian crisis. The transition to full-scale armed conflict makes the geopolitical fight for Ukraine between these two collective actors even more conceptual and fundamental in terms of its development and conclusion. The main question is: whether it is worth to use previous approaches to promote ideological values regarding Ukraine in the conditions of full-scale war. This problem is relevant both for Western concepts of promoting liberal values and Russian ideological levers.

The main hypothesis implies that the promotion of external ideological values could be ineffective in the conditions of a domestic political crisis in the recipient country caused by full-scale military conflict. We consider Ukrainian crisis of 2013-2022 as a significant motivating factor that allowed external actors to actively promote their ideological values regarding Ukraine. However, the conditions for exporting ideological narratives with the beginning of full-scale military conflict in 2022-2023 turned out to be unfavorable. This is true for both opposing sides in the war in Ukraine.

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: v.motsok@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3963-4807>.

The article consists of two parts: the first deals with the resources of democracy promotion regarding Ukraine during the development of the Ukrainian crisis 2013-2022 and full-scale military conflict of 2022-2023. The second is aimed at determining the Russian ideological resources that were involved during this period and served as a conceptual framework for the Russian state's foreign policy strategy in the post-Soviet space.

It is concluded that the previous approaches for spreading of ideological influences lost their effectiveness in the conditions of a full-scale war, since it was quite fair that "soft" instruments were weaker to "hard" ones in the matter of the geopolitical fight for Ukraine.

Keywords: promotion of political ideologies, Ukraine crisis, war, Ukraine, Russia.

Постановка проблеми. Поширення ідеологічних цінностей із-зовні здатне відіграти значну роль у визначенні долі тих чи інших держав і суспільств. Українське суспільство і політикум тривалий час коливалися між головними ідеологічними маяками у вигляді європейської й північноатлантичної інтеграції та пострадянськими чи проросійськими проектами регіональної й ідеологічної інтеграції. На жаль, з 2014 р. боротьба за Україну вийшла з режиму використання лише невійськових інструментів і переткнула межу військового протистояння, а вже з 2022 р. «путінська Росія» знайшла себе у форматі повномасштабної війни із Україною і формуванням умов для конфлікту із Заходом. Це свідчило про те, що поширення ідеологічних цінностей щодо України з боку колективного Заходу і «путінської Росії» опинилося у своєрідній кризі, що не дозволяє визначити справжнього переможця, використовуючи лише інструменти «м'якої сили». Щоправда, упродовж цього часу політика поширення демократії щодо України активно продовжувалася, а РФ із свого боку не припиняла розробляти і вдосконалювати власні концепції ідеологічного впливу на пострадянський простір. На превеликий жаль, з лютого 2022 р. боротьба за ціннісні орієнтири України перейшла у формат повномасштабної війни, що свідчить про наступний етап боротьби за Україну, в якому ідеологічна складова продовжує посідати вагоме значення, однак – не головне. Вищезазначене вимагає від нас відповіді на питання: наскільки ефективним може бути експорт політичних ідеологій з боку протиборчих сторін задля зміни чи корекції політичного режиму в Україні в умовах повномасштабного збройного конфлікту.

З одного боку, поширення демократії щодо України і інших держав, які перебували у процесі свого цивілізаційного вибору, було головним порядком денним з боку більшості західних гравців упродовж тривалого часу. Головними важелями поширення демократії стали дві електоральні революції, які відбулися в 2004/2005 рр. і 2013/2014 рр., та інші більш процесуальні механізми, які повинні були підтягувати Україну до стандартів консолідованої демократії і, взагалі, західної ідеології і цінностей. З точки зору початку 2023 р. ці підходи виявилися не доволі ефективними, оскільки за даними Індексу демократії на 2022 р., Україна продовжувала належати до «гібридних режимів», що задає питання як щодо ефективності її попередньої демократизації, так і необхідності наступної. Концепція і практика поширення демократії довела свою ефективність під час активного її впровадження щодо Східної Європи після розпаду СРСР і соціалістичного табору у контексті розширення ЄС і НАТО. Однак, для України ці напруження не були тісно пов'язані із успіхом, оскільки Україні так і не була запропонована перспектива вступу в ЄС і НАТО станом на початок 2023 р.

З іншого боку, ці зусилля й український процес входження в Європу був значно ускладнений увагою з боку РФ, яка відіграла роль «спаринг партнера» для колективного Заходу щодо багатьох питань глобального порядку денного і, зокрема, перспективної долі України. Упродовж головних тектонічних зсувів щодо української траєкторії розвитку упродовж 2013-2023 рр., Росія не змогла розробити й впровадити в життя цілісну і продуктивну концепцію експорту своїх ідеологічних цінностей, яка б могла повноцінно конкурувати із західними ідеологічними ресурсами, зокрема й передусім щодо України. Щоправда, на початок 2020-х рр. зусилля російських ідеологів увінчалися певними успіхами в контексті подальшої розробки і запровадження нових ідей, які й так вже пройшли певну еволюцію від «суверенної демократії», «русского мира», «денацифікації» до боротьби із «сатанізмом». Самий факт того, що Росія продовжує пропонувати нові ідеологічні наративи під час військових дій свідчить про розуміння їх необхідності для успіху всієї кампанії щодо геополітичної боротьби за Україну.

Не буде перебільшенням зазначити, що головною метою з боку провідних геополітичних гравців і суперників у війні в Україні є зміна чи корекція українського політичного режиму. Це

справедливо по відношенню як до прихильників експорту демократії, так для російських ідеологічних підходів. Безумовно, з початком повномасштабної війни, геополітична боротьба, яка упродовж 2014-2022 рр., здебільшого, відбувалася гібридними інструментами, переросла у режим «жорсткої сили», що позначилося як на практиці поширення ідеологічних цінностей з боку двох суперників, так і на нових цілях цього протистояння, які виходять значно далі від потреб зміни чи корекції українського політичного режиму.

Колективний Захід зацікавлений у формуванні більш консолідованого демократичного режиму, однак Росія, яка виступає головним його вагомим «спаринг-партнером», здатна застосувати всі наявні ресурси від ідеологічних до збройних задля збереження статус-кво на пострадянському просторі. На початок 2023 р. виглядає, що РФ переслідує мету утримання хоча б частини України у форматі свого ідеологічного впливу, використовуючи у тому числі й повномасштабну збройну агресію.

Метою статті є: визначити стан експорту політичних ідеологій з боку Заходу і РФ щодо України й їх ефективність задля зміни чи корекції українського політичного режиму в умовах повномасштабної війни. **Завдання** полягають у визначенні можливостей Заходу із поширення демократії щодо України, як головного інструменту експорту політичного й ідеологічного впливу на Україну та ідеологічних ресурсів Російської Федерації, які знаходять себе у форматі широкого трактування поширення авторитаризму.

Формулюючи **гіпотезу** для цього дослідження ми виходимо з припущення, що зовнішнє поширення політичних ідеологій було достатньо ефективним в умовах внутрішньополітичної кризи у країні-реципієнті, яка увійшла в історичний наратив як Українська криза і охоплювала період 2013-2022 рр. Ця криза безумовно триває й на момент написання цієї статті, однак вона отримала вже інше забарвлення з лютого 2022 р., що вимагає нового погляду на питання зовнішнього поширення ідеологічних цінностей щодо України. Російське військове вторгнення у 2022-2023 рр. є важливим кейсом для визначення можливостей головних донорів із експорту ідеологій для політичних режимів, які знаходяться у форматі випробовування своєї геополітичної орієнтації, а в нашому випадку, України. Ми припускаємо, що перехід Української кризи в стан повномасштабної війни суттєвим чином позначився на можливостях поширення ідеологічних цінностей щодо України. З одного боку, поширення демократії, як більш тривалий і фундаментальний процес, потребує залучення різного роду мотивуючих тригерів, які можуть зіграти епізодичну, однак вагомую, роль на тому чи іншому етапі, зокрема, й під час війни. У свою чергу, поширення російського авторитаризму, у широкому своєму трактуванні, поступилося місцем жорсткішим механізмам отримання ідеологічної переваги, використовуючи повномасштабну війну. Таким чином, експорт політичних ідеологій в Україну, а саме: демократії з боку колективного Заходу і авторитаризму, в широкому його трактуванні, з боку Росії, продемонстрував свою ефективність на певному етапі протистояння ідеологічних важелів і створив умови для загострення боротьби на рівні повномасштабної війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наявна бібліографія про поширення ідеологічних цінностей щодо України в умовах повномасштабної війни є в процесі розвитку, однак, зважаючи на те, що російсько-українське військове протистояння продовжується вже майже десять років, дослідники встигли надати свої дослідження, які так чи інакше пояснюють цей аспект.

По-перше, у нашій роботі ми звернулися до доробку науковців, які досліджували можливість поширення демократії у політиці Заходу на глобальному рівні, в східноєвропейському просторі і щодо України. Хоча, дослідницький потенціал цієї тематики далеко не обмежується дослідженнями, які були використані у нашій розвідці. Передусім, ми звернули увагу на новітні праці, які найбільше торкаються проблеми поширення ідеологічних цінностей під час війни. Так, у нашому дослідженні ми скористалися із доробку таких науковців як: Д. Аверре² і К. Волчук³, Р. Драгнева-Левєрс⁴, Я. Зіельонка і Д. Рупнік⁵ та інших.

² Дивіться, наприклад, Averde, D. (2007), "Sovereign Democracy" and Russia's Relations with the European Union, *Demokratyzatsiya*, Vol. 15, № 2, pp. 173-190.

³ Averde, D., Wolczuk, K. (2016), Introduction: The Ukraine Crisis and Post-Post-Cold War Europe, *Europe-Asia Studies*, Vol. 68, №4, pp.551-555; Wolczuk, K. (2019) "State Building and European Integration in Ukraine, *Eurasian Geography and Economics*, Vol.60, № 6, pp. 736-754.

⁴ Dragneva-Lewers, R, Wolczuk, K. (auth.) (2015), *Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 148 p.

По-друге, незважаючи на те, що дослідницька увага щодо ролі Російської Федерації, як рішучого експортера авторитарних цінностей на сусідні держави, значно поступається попередній, вона достатньо представлена в англомовних статтях і монографіях таких дослідників як П. Костло⁶, Н. Джексон⁷, Л. Вей⁸, М. Оренстайн⁹, Д. Кемерон¹⁰, Л. Делкор¹¹, Е. Адаммер¹², М. Суслов¹³, М. Дембінська і Д. Сміт¹⁴, М. Енгстром¹⁵ та інших. У своїх працях Т. Кесієр досліджує як Росія поширює свої політичні норми і що це означає для її передбачуваної ролі «суперника норм»¹⁶. Вищенаведений перелік є далеко не повним.

По-третє, війна в Україні відкрила можливості для вивчення особливих умов щодо поширення політичного впливу на країну-реципієнта. У нашій роботі ми скористалися із напрацювань таких дослідників, як-от: А. Нівчик¹⁷, О. Дудко¹⁸, Е. Готц¹⁹, Д. Стаун²⁰, І. Гурак, П. Данієр²¹, Р. Запорожченко²². М. Фріар і Х. Мазепус запропонували дослідження дискурсів російської зовнішньої політики через призму аналізу концепцій зовнішньої політики і щорічних президентських повідомлень до Федеральних зборів упродовж 2012-2018 рр.²³. Цікаве дослідження представила Т. Журченко, яка концептуалізувала пошук ідеологічних координат для сучасної України в нових умовах²⁴.

Однак, бібліографія поширення ідеологічних цінностей щодо України під час повномасштабної війни не є достатньою і наша стаття має на меті спробувати заповнити цю прогалину.

⁵ Zielonka J., Rupnik J. (2020) From Revolution to 'Counter Revolution': Democracy in Central and Eastern Europe 30 Years On, *Europe-Asia Studies*, Vol. 72, № 6, pp. 1073-1099.

⁶ Kolsto, P. (2021), Authoritarian Diffusion, or the Geopolitics of Self-Interest? Evidence from Russia's Patron-Client Relations with Eurasia's *De Facto* States, *Europe-Asia Studies*, Vol.73, № 5, pp. 890-912.

⁷ Jackson, N. (2010) 'The Role of External Factors in Advancing Non-Liberal Democratic Forms of Political Rule: A Case Study of Russia's Influence on Central Asian Regimes', *Contemporary Politics*, Vol.16, №1 pp. 101-118.

⁸ Way, L. (2015) 'The Limits of Autocracy Promotion: The Case of Russia in the "Near Abroad"', *European Journal of Political Research*, Vol.54, №4, pp. 691-706.

⁹ Orenstein, M. A. (2015), Geopolitics of a Divided Europe, *East European Politics and Societies and Cultures* Vol.29, №2, pp. 531-540.

¹⁰ Cameron, D. R., Orenstein, M. A. (2012), Post-Soviet Authoritarianism: The Influence of Russia in its "Near Abroad", *Post-Soviet Affairs*, Vol.28, №1, pp. 1-44.

¹¹ Delcour, L., Wolczuk K. (2015), Spoiler or Facilitator of Democratization?: Russia's Role in Georgia and Ukraine, *Democratization*, Vol.22, № 3 pp. 459-478.

¹² Ademmer, E., Delcour, L., Wolczuk, K. (2016), Beyond geopolitics: exploring the impact of the EU and Russia in the "contested neighborhood", *Eurasian Geography and Economics*, Vol.57: №1, pp. 1-18.

¹³ Suslov, M. (2018), 'Russian World' Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of 'Spheres of Influence', *Geopolitics*, Vol.23, № 2, pp. 330-353; Suslov, M. (2012), Geographical Metanarratives in Russia and the European East: Contemporary Pan-Slavism, *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 53, № 5, pp. 575-595.

¹⁴ Dembinska, M., Smith, D. (2021), Navigating in between the EU and Russia, *Eurasian Geography and Economics*, Vol.62, №3, pp. 247-263.

¹⁵ Engstrom, M. (2014), Contemporary Russian Messianism and New Russian Foreign Policy, *Contemporary Security Policy*, Vol.35, № 3, pp. 356-379.

¹⁶ Casier, T. (2022), Russia and the diffusion of political norms: the perfect rival?, *Democratization*, Vol.29, № 3, pp. 433-450.

¹⁷ Nychyk, A. (2023), The Geopolitical Chess Game: Ukraine's Interactions with the EU and Russia at the Onset of the War in Donbas, *Problems of Post-Communism*, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10758216.2023.2177174>.

¹⁸ Dudko, O. (2022), A conceptual limbo of genocide: Russian rhetoric, mass atrocities in Ukraine, and the current definition's limits, *Canadian Slavonic Papers*, Vol.64, № 2-3, pp. 133-145.

¹⁹ Gotz, E. (2022), Near Abroad: Russia's Role in Post-Soviet Eurasia, *Europe-Asia Studies*, Vol.74, № 9, pp. 1529-1550.

²⁰ Gotz, E., Staun, J. (2022), Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives, *Contemporary Security Policy*, Vol.43, №3, pp. 482-497.

²¹ Hurak, I., D'Anieri, P. (2022), The Evolution of Russian Political Tactics in Ukraine, *Problems of Post-Communism*, Vol.69, № 2, pp. 121-132.

²² Zaporozhchenko, R. (2022), The End of "Putin's Empire?" Ontological Problems of Russian Imperialism in the Context of the War against Ukraine, *Problems of Post-Communism*, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/10758216.2022.2158873?needAccess=true&role=button>.

²³ Frear, M., Mazepus, H. (2021), Security, Civilisation and Modernisation: Continuity and Change in the Russian Foreign Policy Discourse, *Europe-Asia Studies*, Vol.73, № 7, pp. 1215-1235.

²⁴ Zhurzhenko, T. (2021), Fighting Empire, Weaponising Culture: The Conflict with Russia and the Restrictions on Russian Mass Culture in Post-Maidan Ukraine, *Europe-Asia Studies*, Vol.73, №8, pp. 1441-1466.

Виклад основного матеріалу дослідження. У даній статті ми зосереджуємося на можливостях зовнішнього поширення ідеологічних цінностей щодо України в умовах Української кризи 2013-2023 рр. у широкому її сенсі, яка у свою чергу складається з російсько-української гібридної війни 2014-2022 рр. і широкомасштабної російсько-української війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. Ідеологічне протистояння між Заходом і РФ у вигляді гібридної війни на практиці донедавна реалізовувалося лише в Україні. Подолання цього конфлікту є запорукою для активізації європейських прагнень України, які не можуть бути реалізованими без демократичної обумовленості країни-кандидата на вступ в ЄС. Російська Федерація таким чином пригальмувала процес європейської інтеграції України, а отже й її демократизації.

Україна потрапила у пастку перспектив роз'єднаної країни, що самостійно не здатна вирішити кризу із людськими і територіальними втратами і вимагає допомоги з боку зовнішніх партнерів. Для нас цінною є стаття Т. Журченко, яка нагадала про ідею «двох Україн» М. Рябчука, підкресливши динамічний характер кордону, який зміщується далі на схід поруч із дозріванням української ідентичності, наголошуючи на проблемності перехідного періоду України. Так само Т. Журченко влучно визначає Україну як країну, яка *«потерпає від культурного розколу, що корениться в різній історичній спадщині, антагоністичному ставленні до радянського минулого та альтернативних геополітичних орієнтаціях, які інструменталізувалися в 2014 р.»*²⁵.

Демократизація України упродовж 1991-2023 рр. значно відрізнялася від тих процесів, що мали місце в Центральній Європі, передусім, через обмежене використання важелів європейської інтеграції, однак, на противагу більшості політичних режимів з Центральної Європи, були використані інші механізми, які теж довели свою високу ефективність у процесі внутрішньополітичних перетворень, проте вони були радикальнішими і не прив'язаними до кінцевої мети вступу в ЄС. Європейський Союз, як зовнішній гравець, теж долучився до просування демократії в Україні, щоправда, використовуючи інші інструменти, які не передбачали вступ України в ЄС у передбачуваній перспективі. В цілому, зовнішнє поширення демократії зводилося до посилення впливу тих чи інших країн чи міжнародних організацій на країну-реципієнта, задля прискорення змін в її внутрішній політиці, що врешті й сталося в результаті Української кризи 2013-2023 рр. Туманність чи навіть відсутність перспективи членства в ЄС для України, робить справу її демократизації не зовсім зрозумілою з точки зору впливів таких зовнішніх гравців як Європейський Союз чи США.

Нагадаємо, що поширення демократії стало важливою частиною зовнішньої допомоги через можливості урядових та неурядових організацій. Приклади включають моніторинг виборів, зміцнення інституцій, судової та законодавчої влади, а також підтримку громадянського суспільства. Визначаються три механізми демократизації: 1) через технічну допомогу, зосереджену на виборчих процесах, зміцненні законодавчої та судової влади, стримування виконавчої влади та сприяння діяльності організацій громадянського суспільства, включаючи вільну пресу; 2) через обумовленість членства в ЄС; і 3) шляхом покращення освіти та підвищення доходів на душу населення, які, як показують дослідження, сприяють демократизації²⁶. У цілому, просування демократії відбувається через діяльність трьох основних груп акторів: держави, міжнародних організацій і громадянського суспільства²⁷. Нагадаємо, що просування міжнародної демократії переросло в визначену політику з кінця 1980-х рр. і ідентифікувалося як *«міжнародна норма»*²⁸.

Зовнішній вплив щодо поширення демократії в Україні показав свою ефективність як під час розвитку Української державності, так і упродовж двох електоральних криз, які увійшли у широке науково-суспільне трактування як Помаранчева революція і Євромайдан/Революція Гідності. Після успіху Євромайдану ЄС запропонував Україні безпрецедентний *«стимул до реформ»*, підтримавши його розбудову, хоча Україна не була державою-кандидатом на вступ до

²⁵ Zhurzhenko, T. (2021), op. cit., p. 1447.

²⁶ Дивіться, наприклад: Honig, A.-L. & Tumenbaeva, S. (2022) Democratic decline in the EU and its effect on democracy promotion in Central Asia, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol.35, №4, pp. 428-429.

²⁷ Цит. за Pintsch, A., Hammerschmidt, D., Meyer, C. (2022), Introduction: the decline of democracy and rise of populism in Europe and their effect on democracy promotion, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol.35, №4, p. 405

²⁸ Цит. за Pintsch, A., Hammerschmidt, D., Meyer, C. (2022), p. 412.

ЄС²⁹. Нажаль, формування напрямку на пришвидшення європейської інтеграції, на що був спрямований Євромайдан, призвели до спалаху і посилення кризових явищ в українському суспільстві. Дискурс зовнішнього поширення демократії щодо України є одним з головних моторів її європейської інтеграції і, вагомою мірою, кризи, оскільки спрямовувався на подальше поглиблення трансформації Української держави в напрямку пришвидшення суспільних змін, що зачіпало фундаментальні основи докризового українського суспільства. Важливе зауваження М. Дембінської і Д. Сміта, що Брюссель дотримується стратегії «*кільця друзів*», використовуючи свою економічну та нормативну силу (або «*нормативну гегемонію*»), а Східне партнерство керується принципом обумовленості, який є «*засобом просування демократії та ринкових реформ відповідно до цінностей ЄС*»³⁰. На думку Т. Кесієра, провідна роль ЄС в питанні поширення політичних цінностей змінилася коли деякі країни, зокрема Росія, почали ставити під сумнів це лідерство, відкидаючи право ЄС нав'язувати свої норми іншим³¹. Однак, це питання недостатньо досліджено в тому сенсі, що існує дуже мало систематичних досліджень поширення цих норм та їх ефективного прийняття. Тому дослідники розпочали більше цікавитися конкуренцією і поширенням норм, але вивчається переважно як «*дзеркальне відображення поширення норм у ЄС*»³². Цікаво, що діяльність з просування демократії може мати непередбачувані наслідки, які «*можуть стабілізувати або посилити авторитарні режими*»³³. Незважаючи на десятиліття імпорту демократії, Україна продовжує залишатися у рамках «*гібридного режиму*» за даними Індексу демократії на 2022 р.³⁴, займаючи 92 місце з-поміж 176 країн.

По-друге, для того, щоб протистояти впливу колективного Заходу роль РФ полягала в його стримуванні в зоні її життєвих інтересів, які визначаються декількома країнами пострадянського простору, які ще не увійшли до НАТО й ЄС. Передусім, це Україна, яка 30 років знаходилася поза умовами для вступу в ці організації і, таким чином, на 2022 р. опинилася у найбільш ризикованому стані з часу свого народження.

У цьому контексті для нас важливо якими ідеологічними інструментами користувалася Росія задля відновлення свого впливу на пострадянський простір. На думку М. Фрієра і Х. Мазепус, з початку третього терміну президенства В. Путіна відбувся відхід російського зовнішньополітичного дискурсу від прагматизму і цей поворот описується як «*цивілізаційний*» або «*консервативний*»³⁵. Західні дослідники вважають, що Москва виступає проти демократичних переходів у пострадянському регіоні, оскільки вони можуть виявитися «*заразними*» та поширитися на саму Росію через своєрідну демократичну «*теорію доміно*», а «*Кремль використовує імперську ідеологію та зовнішньополітичні авантюри, щоб здобути підтримку народу вдома*»³⁶.

З 1991 р. російський політичний режим часто винагороджувався недемократичними характеристиками, наголошуючи на його авторитарній складовій. Квінтесенцією цієї ідентифікації є пропозиція визначати російський політичний режим «*путінізмом*»³⁷. На відміну від «*єльцинської Росії*», політичний режим в Росії під час першого, другого, третього і четвертого президенства В. Путіна та президенства Д. Медведєва термінологічно оцінювався в рамках «*гібридного режиму*»³⁸, а Росія, в цілому, упродовж 2000-2023 рр., знаходилася у процесі «*де-демократизації*»³⁹. Дослідницька інтерпретація російського політичного режиму цього періоду була доволі широкою і у часі пройшла свій розвиток від: «*розміщений у політичній сірій зоні (...) між повноцінною демократією і відвертою диктатурою*»⁴⁰, «*авторитарна демократія*»⁴¹,

²⁹ Wolczuk, K. (2019), op. cit., p. 737.

³⁰ Цит. за Dembinska, M., Smith, D. (2021), op. cit., p. 250.

³¹ Casier, T. (2022), op. cit., p. 434.

³² Там само, p. 433.

³³ Цит. за Pintsch A., Hammerschmidt D., Meyer C. (2022), op. cit., p. 413.

³⁴ Ranking of Countries by Quality of Democracy, available at: <https://www.democracymatrix.com/ranking>.

³⁵ Цит. за Frear, M., Mazepus, H. (2021), op. cit., p. 1215.

³⁶ Дивіться, наприклад: Gotz., E. (2022), op. cit., p.1533.

³⁷ Дивіться, наприклад, Fish, M.S. (2017), The Kremlin Emboldened What is Putinism? *Journal of Democracy*, Vol. 28, № 4, p. 61.

³⁸ Bindman, E. (2015), The state, civil society and social rights in contemporary Russia, *East European Politics*, Vol. 31, № 3, p. 344.

³⁹ Цит. за Shlapentokh, V. (2009), Perceptions of foreign threats to the regime: From Lenin to Putin, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 42, № 3, p. 312.

⁴⁰ Carothers, T. (2002), The end of the transition paradigm, *Journal of Democracy*, Vol. 13, № 1, p. 9.

«суворий тип авторитаризму з деякими фашистськими ознаками»⁴², «не вільний»⁴³, «парадигматичний випадок нового авторитаризму»⁴⁴, «корислива бюрократична корпорація»⁴⁵, «імітаційна демократія»⁴⁶, «ефективно керована демократія»⁴⁷, «конкурентний авторитаризм»⁴⁸, «коаліційний президентський режим»⁴⁹, «авторитарний президентський режим»⁵⁰, «керована» або «маніпульована демократія», «дефектна демократія»⁵¹, «відкрита анократія» згідно з Polity IV в 2009 р. і 2011 р.⁵², «стабільний конкурентоспроможний авторитарний режим до 2008 року»⁵³, «путінський режим»⁵⁴, «авторитарний режим»⁵⁵, «технократичний авторитарний режим (у деяких аспектах навіть схожий на латиноамериканський) із дедалі більшою «бюрократизацією політики»⁵⁶, «високо авторитарна»⁵⁷, «імперія Путіна»⁵⁸; нарешті, за даними Індексу демократії від 2022 р., Росія ідентифікується як «помірна автократія»⁵⁹.

Слід звернутися до Т. Кесієра, який, говорячи про розповсюдження норм з боку сучасної Росії, акцентує на питаннях поширення суверенної демократії, авторитаризму, нелібералізму, консерватизму і цивілізаційного мислення⁶⁰; а «російська демократія означає владу російського народу з його власними традиціями самоврядування, а не реалізацію стандартів, нав'язаних нам ззовні»⁶¹. Дослідники, у своїй більшості, погоджуються, що з часу президентства В. Путіна, російська держава відновлюється⁶², що було б неможливим без ідеологічного підґрунтя, а Москва зайняла дедалі більш напористу позицію в регіоні на середину 2000-х рр.⁶³. Головними ідеями і рушійними силами російської ідеології з початку XXI ст. були: «освічений патріотизм» або «освічений демократичний патріотизм»⁶⁴, «російський світ / мир» («русскій мір»)⁶⁵, «суверенна демократія»⁶⁶, «неоєвразійство»⁶⁷, «консервативний поворот»⁶⁸, «російський націона-

⁴¹ Цит. за Martyanov, V. (2005), *The Evolution of Key Russian Political Discourse: from 'Western Democracy' to 'the Quality of Democracy'*, *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 6, № 2, p. 179.

⁴² Hassner, P. (2008), 'Russia's Transition to Autocracy', *Journal of Democracy*, Vol. 19, № 2, p. 7.

⁴³ Цит. за Shlapentokh, V. (2009), *op. cit.*, p. 313.

⁴⁴ Robertson, G.B. (2009), *Managing Society: Protest, Civil Society, and Regime in Putin's Russia*, *Slavic Review*, Vol. 68, № 3, p. 531.

⁴⁵ Silitski, V. (2009), "Reading Russia: Tools of Autocracy," *Journal of Democracy*, Vol. 20, № 2, p. 42.

⁴⁶ Gudkov, L. (2011), *The Nature of "Putinism"*, *Russian Politics and Law*, Vol. 49, № 2, p. 9.

⁴⁷ Petrov, N. (2011), *The Political Mechanics of the Russian Regime. Substitutes Versus Institutions*, *Russian politics and law*, Vol. 49, № 2, p. 35.

⁴⁸ Krastev, I. (2011), *Paradoxes of the New Authoritarianism*, *Journal of Democracy*, Vol. 22, № 2, p. 8.

⁴⁹ Chaisty, P. (2014), *Presidential dynamics and legislative velocity in Russia, 1994-2007*, *East European Politics*, Vol. 30, № 4, p. 592.

⁵⁰ Chaisty, P. (2014), *op. cit.*, p. 592.

⁵¹ Цит. за Golosov, G.V. (2014), *op. cit.*, p. 1613.

⁵² Цит. за Tsygankov, A. P., Parker, D. (2015), *The securitization of democracy: Freedom House ratings of Russia*, *European Security*, Vol. 24, № 1, p. 83.

⁵³ Цит. за Motyl, A.J. (2016), *Putin's Russia as a fascist political system*, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 49, № 1, p. 32.

⁵⁴ Дивіться, наприклад, Fish, M.S. (2017), *op. cit.*, p. 61.

⁵⁵ Цит. за Mochtak, M., Holzer, J. (2017), *Electoral Violence in Putin's Russia: Modern Authoritarianism in Practice*, *Studies of Transition States and Societies*, Vol. 9, № 1, p. 40.

⁵⁶ Цит. за Burkhardt, F. (2021), *Institutionalising Authoritarian Presidencies: Polymorphous Power and Russia's Presidential Administration*, *Europe-Asia Studies*, Vol. 73, № 3, pp. 472-504/

⁵⁷ Цит. за Zielonka, J., Rupnik, J. (2020), *op. cit.*, p. 1093.

⁵⁸ Zaporozhchenko, R. (2022), *op. cit.*, p. 1.

⁵⁹ *Ranking of Countries by Quality of Democracy*, available at: <https://www.democracymatrix.com/ranking>.

⁶⁰ Casier, T. (2022), *op. cit.*, p. 433.

⁶¹ Цит. за Frear, M., Mazepus, H. (2021), *op. cit.*, p. 1226.

⁶² Дивіться, наприклад, Bindman, E. (2015), *op. cit.*, p. 343.

⁶³ Дивіться, наприклад: Gotz E. (2022), *op. cit.*, p. 1533.

⁶⁴ Цит. за Shakleyina, T.A., Bogaturov, A.D. (2004), *The Russian Realist school of international relations*, *Communist and Post-Communist Studies*, № 37, p. 47.

⁶⁵ Дивіться, наприклад, Suslov, M. (2012), *op. cit.*, p. 585.

⁶⁶ Дивіться, наприклад, Averde, D. (2007), *op. cit.*, p. 173.

⁶⁷ Дивіться, наприклад, Milevski, T. (2015), "Identifying the new Eurasian orientation in modern Russian geopolitical thought", *Eastern Journal of European Studies*, Vol. 6, № 2, p. 179.

⁶⁸ Дивіться, наприклад, Engstrom, M. (2014), *op. cit.*, p. 356.

лізм»⁶⁹, «оточена фортеця»⁷⁰, «імперська інерція»⁷¹, «несприйнятлива до зовнішнього впливу»⁷², «цивілізаційний націоналізм»⁷³ і «сатрапізація територій»⁷⁴. Сама РФ отримала чисельні епітети щодо характеристики її політичного режиму і ідеологій, які виносяться на експорт. Найбільш вагомим ідеологічним інструментом для поширення російського впливу стала концепція «русского мира», яку оцінюють як засіб «інструменталізації російськомовної діаспори»⁷⁵. Дискурс про «цивілізаційне зіткнення» добре ілюструє сам міністр закордонних справ Росії С. Лавров⁷⁶. Крім цього, лунають думки про поворот до «морального суверенітету», який заснований на традиційних російських цінностей і те, що «суверенна Росія прагне предстати в якості «справжньої» традиційної європейської цивілізації»⁷⁷.

На думку П. Колсто, не всі докази щодо Росії як рішучого експортера авторитаризму є переконливими⁷⁸. Більшість дебатів про роль Росії як «чорного лицаря» зосереджена на політиці щодо країн європейської частини колишнього СРСР. Зокрема, Україна, Білорусь і Молдова були проаналізовані як «поля битви у перетягуванні канату», де ЄС намагався сприяти демократизації західного зразка, а Росія прагнула цьому завадити⁷⁹. Отже, з-поміж більшості дослідників російської зовнішньої політики щодо питання поширення ідеологічних цінностей немає згоди щодо відповіді чи Росія поширює авторитаризм. Так, Т. Кесієр задається питанням, чи є у Росії конкретна модель, яку можна експортувати і які політичні норми поширює Росія у своїй зовнішній політиці? Він виокремлює три категорії норм: 1) ті, що стосуються суверенного права країн робити власний вибір; 2) ті, що стосуються поширення режиму; 3) ті, що стосуються консервативних ідей⁸⁰. У свою чергу, Л. Вей взагалі сумнівається, що просування авторитаризму є широко поширеним у міжнародній політиці⁸¹. У випадку з путінською Росією Л. Вей вважає, що «режим взагалі не особливо стурбований ідеологіями» і є мало доказів того, що поведінка Росії в «ближньому зарубіжжі» зробила пострадянський простір менш демократичним, ніж він був би за інших умов⁸². На думку А. Крічковіча, «Росія не володіє ідеологією для поширення авторитаризму, оскільки її вплив назовні, пов'язаний із зовнішнім тиском Заходу на неї»⁸³, а розповсюдження норм у Росії зумовлене швидше стратегічними і прагматичними інструментальними причинами, ніж ідеологічними переконаннями. На думку Т. Кесієра, таким чином Росія демонструє опір домінуванню Заходу та євроатлантичному співтовариству, яке прагне розширити ліберальний світовий порядок, а Захід створив для Росії умови для «неоревізійністського виклику»⁸⁴.

Взагалі, ідея поширення авторитаризму не є новою і отримала вже свою достатню експертну оцінку. Щоправда, без активної зовнішньої ролі РФ кількість й якість дослідницької думки цього феномену була б не такою значною. З-поміж концептуальних оцінок проявів поширення авторитаризму слід згадати: «теорію чорного лицаря», яка говорить про те, що зовнішні актори спеціально поширюють авторитаризм в інших країнах і це охоплює не лише їх дії, але й усі «міжнародні сили, які відсувають свій політичний режим від демократії до напів- або повністю авторитарного правління»⁸⁵ і розмежування між «активним» і «пасивним» просуванням

⁶⁹ Дивіться, наприклад, Kuzio, T. (2016), "Nationalism and authoritarianism in Russia: Introduction to the special issue", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 49 № 1, p. 5.

⁷⁰ Kolsto, P. (2020), op. cit., p. 9.

⁷¹ Zaporozhchenko, R. (2022), op. cit., p. 1.

⁷² Цит. за Frear M., Mazepus H. (2021), op. cit., p. 1226.

⁷³ Linde, F. (2016), 'The Civilizational Turn in Russian Political Discourse: From Pan-Europeanism to Civilizational Distinctiveness', *Russian Review*, Vol. 75, №4. pp. 622-623.

⁷⁴ Zaporozhchenko, R. (2022), op. cit., p. 1.

⁷⁵ Дивіться, наприклад: Suslov, M. (2018), op. cit., p. 338.

⁷⁶ Дивіться, наприклад: Dembinska, M., Smith, D. (2021), op. cit., p. 252.

⁷⁷ Цит. за Frear M., Mazepus H. (2021), op. cit., p. 1218.

⁷⁸ Kolsto P. (2020), op. cit., p. 2.

⁷⁹ Цит. за Kolsto, P. (2020), op. cit., p. 3.

⁸⁰ Casier T. (2022), op. cit., p. 435.

⁸¹ Way, L. (2015), op. cit., pp. 691-706.

⁸² Там само, p. 691.

⁸³ Цит. за Casier, T. (2022), op. cit., p. 443.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Burnell, P. (2010), *Is There a New Autocracy Promotion?*, Working paper, March (Madrid, FRIDE), available at: https://www.files.ethz.ch/isn/130597/WP96_Autocracy_ENG_mar10.pdf.

автократії⁸⁶. Крім цього, на користь поширенню консервативних цінностей грають ідеї «младо-консерваторів»⁸⁷. За словами В. Морозова, «палеоконсерватори» (староконсерватори) прийшли на зміну поміркованим консерваторам і домінували в політичному ландшафті з 2012 р., виступаючи за «органічну духовність»⁸⁸, що в нашому випадку збігається у часі з переходом українсько-російських відносин у режим гібридного протистояння.

Слід погодитися з Л. Веєм, що більшість пострадянських держав дійсно авторитарні, але «джерела їх авторитарності є внутрішніми, а не нав'язаними ззовні»⁸⁹. Подібної позиції дотримуються Д.Р. Кемерон і М. А. Оренстайн, які стверджують, що не є обов'язковим, що вплив Росії перешкодив «демократичним амбіціям» у пострадянських країнах, оскільки у своїй більшості дехто з національних лідерів самий схилився до авторитаризму⁹⁰. Цю точку зору повторює К. Фурман, яка вважає, що Росія насправді ніколи не проводила політику підтримки авторитарності на пострадянському просторі⁹¹. О. Лібман вважає, що з-поміж російських еліт різного ідеологічного забарвлення існує широка згода щодо важливості «євразійського регіоналізму»⁹². За Р. Запорожченком, відбувається глобальне конституційне формування ідеологічного порядку денного у вигляді концепції «русского мира», яке можна охарактеризувати як «цивілізаційне протистояння»⁹³, яке є «інструментом для геополітичних претензій з боку сучасної Росії»⁹⁴. На думку М. Ларуеля, «русский мир» є оновленою версією давнього сприйняття спільного цивілізаційного простору і ця концепція є своєрідним маніфестом цивілізаційної місії російського імперіалізму⁹⁵. Тому для відтворення ідей цієї концепції Росія активно використовує міжнародний фонд «русский мир» і різноманітні медіаресурси (міжнародні телевізійні мовники *Russia Today*, 1 канал, РБК Груп)⁹⁶. Можемо погодитися із Р. Запорожченком, що концепція «русского мира» – це культурно-цивілізаційний проект, тобто набір механізмів поширення російської культури через різні ідеологічні апарати, такі як релігія, культура, освіта чи ЗМІ. На його думку, архітектоніка цієї концепції включає практики «приватизації історії», «сапратизації територій», «неопатримоніалізму», «активного використання м'якої та жорсткої сили»⁹⁷. Концепція «русского мира» зіграла головну роль у формуванні ідеологічної відповіді для Заходу на поширення демократії. На думку А. Макаричева і А. Яцик, «русский мир» представляється як «родинна органічна спільнота, що підтверджує цивілізаційну самодостатність Росії»⁹⁸, а російська цивілізація конструюється як нормативно вища по відношенню до Заходу⁹⁹.

У цьому контексті постає питання: які ідеологічні ресурси використовувала РФ упродовж 2013-2023 рр. щодо найбільш важливих для неї країн, передусім, України? Дослідники запропонували чисельні гіпотези і пропозиції задля осмислення і концептуалізації цих ідеологічних пропозицій, які РФ задіяла як відповідь на зростаючу увагу Заходу щодо пострадянського простору. Такими ідеями були: «поширення авторитаризму російського режиму»¹⁰⁰; «право мати сферу «привілейованих інтересів» у своєму євразійському сусідстві»¹⁰¹; «суверенна демократія», що підкреслює право Росії обирати власний шлях до демократії»¹⁰²; «підтримка геополітичного бачення»¹⁰³, «глибинна держава»¹⁰⁴, а з початком російського вторгнення й «денацифі-

⁸⁶ Цит. за Kolsto P. (2021), op. cit., p. 5.

⁸⁷ Laruelle, M. (2020), "Making Sense of Russia's Illiberalism." *Journal of Democracy* Vol.31, № 3, p. 116.

⁸⁸ Цит. за: Casier T. (2022), op. cit., p. 438.

⁸⁹ Дивіться наприклад Way, L. (2015), op. cit., p. 702.

⁹⁰ Cameron, D. R., Orenstein, M. A. (2012), op. cit. p. 23.

⁹¹ Цит. За Kolsto P (2020), op. cit., p. 6.

⁹² Цит. за Gotz, E. (2022), op. cit., p. 1543

⁹³ Zaporozhchenko R. (2023), op. cit., p. 8.

⁹⁴ Zielonka J., Rupnik J. (2020), p. 1093.

⁹⁵ Цит. за Zaporozhchenko R. (2023), op. cit., p. 7.

⁹⁶ Там само, p. 8.

⁹⁷ Детальніше дивіться: Zaporozhchenko, R. (2023), op. cit., p. 8.

⁹⁸ Makarychev, A., Yatsyk A. (2020), *Critical Biopolitics of the Post-Soviet: From Populations to Nations*. Lanham: Lexington Books.

⁹⁹ Feklyunina, V. (2016), "Soft Power and Identity: Russia, Ukraine and the 'Russian World(s)'". *European Journal of International Relations*, Vol.22, №4, p. 783.

¹⁰⁰ Цит. за Gotz, E., Staun J. (2022), op. cit., pp. 482.

¹⁰¹ Дивіться наприклад Gotz E., Staun J. (2022), op. cit., p. 483.

¹⁰² Casier, T. (2022), op. cit., p. 434.

¹⁰³ Kolsto P (2020), op. cit., p. 8.

кація»¹⁰⁵. Щоправда, Т. Кесієр вважає, що не слід говорити про поширення цілісної консервативної ідеології, а швидше про «широкі консервативні ідеї»¹⁰⁶. На думку Е. Готца, внутрішньополітичні міркування є основним рушієм політики Росії в регіоні. Ця лінія міркувань має дві форми: по-перше, Москва свідомо прагне створювати конфлікти в пострадянській Євразії, щоб відвернути увагу від економічних і політичних недоліків усередині країни¹⁰⁷; по-друге, поширений варіант внутрішньополітичної перспективи передбачає, що Москва прагне стримати поширення демократії на пострадянському просторі. У такому розумінні Кремль чутливо ставиться до появи очевидно успішних демократій на його порозі через страх, що вони можуть стати зразком для наслідування в Росії, підриваючи таким чином режим Путіна¹⁰⁸.

Слід погодитися з Т. Кесієром, що РФ не запропонувала цілісної державної ідеології¹⁰⁹, а використання нею формальних і неформальних інститутів як інструментів впливу та переконання відображає її ширші зовнішньополітичні цілі щодо просування своїх інтересів і впливу у світі. Досить суперечливим, однак варти уваги є думка Л. Делкур і К. Волчук, що навіть якщо Росія прагне діяти як «спойлер» західної демократизації в пострадянських країнах, це часто призводить до зворотних наслідків та посилює демократію¹¹⁰. З-поміж головних компонентів експорту державної ідеології слід виокремити: діяльність Російської православної церкви (РПЦ) у просуванні ідей «руського миру». Позиція Росії полягає в тому, що канонічна територія Московського патріархату включає країни СНД¹¹¹. На думку Р. Запорожченка, слід виокремити три основних імперські характеристики сучасної Росії: переосмислення глобального порядку після холодної війни, який визначав гегемонію США; спроби відновити не стільки територіальні, скільки просторові межі колишньої російсько-радянської імперії; глобальне конституційне формування ідеологічного порядку денного у вигляді концепції «руського миру», яке можна охарактеризувати як «цивілізаційне протистояння»¹¹². В офіційних документах РФ згадується необхідність розвитку «міждержавних культурно-гуманітарних зв'язків між слов'янськими народами», «спільна культурна та цивілізаційна спадщина країн СНД» і «спільна культурно-історична спадщина»¹¹³. На думку Е. Готца, діяльність Росії в регіоні зумовлена внутрішніми політичними детермінантами, зокрема спробою Кремля залучити підтримку населення; ідейними факторами, які стосуються зростання нарративу цивілізаційної ідентичності та статусних амбіцій; геополітичними факторами щодо створення регіональної сфери впливу для зміцнення своєї національної безпеки¹¹⁴.

Беручи до уваги, що ЄС активно включився в вирішення Української кризи, після її переходу у режим повномасштабної війни, варто звернути увагу на ставлення РФ до Євросоюзу. Характерно, що Росія розглядала ЄС як свого головного антагоніста, формулюючи свою ідеологічну політику на зовні. Погодимося з Т. Кесієром, що просування російських норм можна оцінювати «дзеркальним відображенням» поширення західних норм¹¹⁵. ЄС підтримує демократію, а Росія розглядається як «поширювач авторитаризму». Оскільки ЄС експортує власну політичну «модель», передбачається, що Росія буде робити те саме¹¹⁶. Як припускає Є. Чаусовський, Росія та Захід завжди стикалися у військовому, економічному та політичному планах у буферному регіоні та навколо нього: тепер «Європа знову є розділеним континентом»; розділеним між конкуруючими геополітичними культурами, «неоімперським» ЄС і «постімперською Росією»¹¹⁷. Як стверджують деякі автори, у той час як Брюссель «проводить технократичну полі-

¹⁰⁴ Zielonka J., Rupnik J. (2020), op. cit., p. 1093.

¹⁰⁵ Дивіться, наприклад: Dudko, O. (2022), op. cit., p. 136.

¹⁰⁶ Casier, T. (2022), op. cit., p. 438.

¹⁰⁷ Gotz, E. (2022), op. cit., p. 1531.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Casier, T. (2022), op. cit., pp. 433-450.

¹¹⁰ Delcour, L., Wolczuk, K. (2015), op. cit., pp. 459-478.

¹¹¹ Дивіться, наприклад: Hurak I., D'Anieri P. (2020), op. cit., pp. 121-132.

¹¹² Zaporozhchenko, R. (2023), op. cit., p. 9-10.

¹¹³ Frear, M., Mazepus, H. (2021), op. cit., p. 1226.

¹¹⁴ Gotz, E. (2022), op. cit., p. 1531.

¹¹⁵ Цит. За Casier, T. (2022), op. cit., p. 438.

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ Цит. за Dembinska, M., Smith D. (2021), op. cit., p. 249.

тику сусідства з обмеженими ресурсами», Москва «проводить добре забезпечену ресурсами геополітичну політику, яка торкається гострих питань у всьому сусідстві»¹¹⁸.

Фактор початку війни в Україні створив додаткові умови для формування нових підходів в російському ідеологічному фундаменті, у тому числі щодо пошуку її причин. На думку Е. Готца, причини війни можуть полягати у різних площинах, від: «стабілізації авторитарного політичного режиму, який розкладається»¹¹⁹ до потреби для «Кремля мати проросійські уряди в сусідніх країнах, незалежно від їхніх внутрішніх політичних систем»¹²⁰. На думку Е. Готца і Д. Стауна, центральним компонентом великодержавного бачення Росії є право мати сферу впливу в своєму євразійському сусідстві, що в результаті призвело до «широкомасштабної атаки»¹²¹. Росія поруч із військовими можливостями, які були активно задіяні з лютого 2022 р., продовжує використовувати свої ідеологічні, цивілізаційні й енергетичні ресурси для збереження впливу на пострадянські країни у власному «ближньому зарубіжжі». Західні дослідники, у цілому, підтримують таку тезу, наголошуючи на функціонуванні концепції «*нової доктрини Монро*» і необхідності протистояння геополітичним змінам, які загрожують національній безпеці Росії в регіоні і недопущенні переходу через «червоні лінії»¹²². У цьому контексті, досить змістовне і цікаве спостереження запропонував Р. Запорожченко, про те, що відбувся перехід від політики «*сапранізації території*» до «*політичного місіонерства*», закладеного в концепцію «*руського миру*». Початком агресивних дій проти України у 2014 р. стала спроба стабілізації «*імперії Путіна*», швидка та виграшна війна для забезпечення політичної стабільності в імперії¹²³.

Висновки. Отже, головні ідеї поширення західних і російських ідеологічних важелів знайшли своє відображення ще з часу першої електоральної революції в Україні в 2004-2005 рр. і надалі лише удосконалювалися. Російська авторитарна відповідь на демократичний поступ України з часу 2013-2014 рр. була логічним продовженням ланцюжка дій ідеологічного характеру з боку колективного Заходу, який переріс у формат військового протистояння, що у свою чергу, свідчить про неефективність політико-ідеологічних ресурсів Росії у боротьбі за східноєвропейський простір. Активне втручання Російської Федерації в українські справи могло як посилити поширення демократії і, в цілому, поступ України в напрямку європейської інтеграції, так і пригальмувати демократизацію України. З переходом гібридної російсько-української війни, яка точилася з 2014 р., в стан повномасштабного збройного конфлікту, ефективність поширення ідеологічних цінностей щодо України з боку головних геополітичних суперників дещо зменшилася, оскільки збройне протистояння не залишило багато місця для ідеологічного змагання. Отже, еволюція Української кризи 2013-2022 рр. доводить, що російське втручання у вигляді елементів поширення авторитаризму і гібридної війни на українській території посилювало процеси демократичної трансформації України, оскільки спонукало українське керівництво до активніших дій з демократичного реформування країни. Однак, трансформація зусиль РФ з ідеологічних і гібридних у бік повномасштабного військового вторгнення свідчить про неефективність вищезгаданих ресурсів задля досягнення тих геополітичних цілей, які отримали свої реальні обриси з початку 2022 р. Таким чином, досвід зовнішнього поширення політичних ідеологій з боку головних «*спаринг-партнерів*» в межах Української кризи 2013-2022 рр. доводить, що інструменти ідеологічного впливу з боку колективного Заходу і «*путінської Росії*», які були активно застосовані щодо України у цей період, довели свою ефективність. Однак і одночасно, така увага з боку головних геополітичних гравців не могла не призвести до подальшого загострення у російсько-українських відносинах, яке оформилося у формат повномасштабного збройного конфлікту з кінця лютого 2022 р. Цілком ймовірно, що попередні підходи щодо поширення ідеологічних впливів втрачають свою ефективність в умовах повномасштабної війни, оскільки цілком справедливо, що «*м'які*» інструменти поступаються «*жорстким*» у питанні геополітичної боротьби за Україну.

¹¹⁸ Цит. за Dembinska, M., Smith D. (2021), op. cit., p. 249.

¹¹⁹ Цит. за Gotz, E. (2022), op. cit., p. 1534.

¹²⁰ Там само, p. 1535.

¹²¹ Gotz, E., Staun, J. (2022), op. cit., p. 482.

¹²² Цит. за Dembinska, M., Smith, D. (2021), op. cit., p. 250.

¹²³ Zaporozhchenko R. (2023), op. cit., p. 10.

References

1. Ademmer, E., Delcour, L., Wolczuk, K. (2016), Beyond geopolitics: exploring the impact of the EU and Russia in the “contested neighborhood”, *Eurasian Geography and Economics*, Vol.57, №1, pp. 1-18.
2. Averre, D., Wolczuk, K. (2016), Introduction: The Ukraine Crisis and Post-Post-Cold War Europe, *Europe-Asia Studies*, Vol.68, №4, pp. 551-555.
3. Averre, D. (2007), “Sovereign Democracy” and Russia’s Relations with the European Union, *Demokratizatsiya*, Vol. 15, № 2, pp. 173-190.
4. Bindman, E. (2015), The state, civil society and social rights in contemporary Russia, *East European Politics*, Vol. 31, № 3, pp. 342-360.
5. Burkhardt, F. (2021), Institutionalising Authoritarian Presidencies: Polymorphous Power and Russia's Presidential Administration, *Europe-Asia Studies*, Vol.73, №3, pp. 472-504.
6. Burnell, P. (2010), Is There a New Autocracy Promotion?, Working paper, March (Madrid, FRIDE), available at: https://www.files.ethz.ch/isn/130597/WP96_Autocracy_ENG_mar10.pdf [13.02.2023]
7. Cameron, D. R., Orenstein, M. A. (2012), *Post-Soviet Authoritarianism: The Influence of Russia in its “Near Abroad”*, Post-Soviet Affairs, Vol.28, №1, pp. 1-44.
8. Carothers, T. (2002), The end of the transition paradigm, *Journal of Democracy*, Vol. 13, № 1, pp. 5-21.
9. Casier, T. (2022), Russia and the diffusion of political norms: the perfect rival?, *Democratization*, Vol.29, №3, pp. 433-450.
10. Chaisty, P. (2014), Presidential dynamics and legislative velocity in Russia, 1994-2007, *East European Politics*, Vol. 30, № 4, pp. 588-601.
11. Delcour, L., Wolczuk, K. (2015), Spoiler or Facilitator of Democratization?: Russia's Role in Georgia and Ukraine, *Democratization*, Vol.22, № 3, pp. 459-478.
12. Dembinska, M., Smith, D. (2021), Navigating in between the EU and Russia, *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 62 № 3, pp. 247-263.
13. Dragneva-Lewers, R., Wolczuk, K. (auth.) (2015), *Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 148 p.
14. Dudko, O. (2022), A conceptual limbo of genocide: Russian rhetoric, mass atrocities in Ukraine, and the current definition's limits, *Canadian Slavonic Papers*, Vol.64, № 2-3, pp. 133-145.
15. Engstrom, M. (2014), Contemporary Russian Messianism and New Russian Foreign Policy, *Contemporary Security Policy*, Vol.35, № 3, pp. 356-379.
16. Feklyunina, V. (2016), Soft Power and Identity: Russia, Ukraine and the 'Russian World(s)', *European Journal of International Relations*, Vol.22, №4, pp. 773-796.
17. Fish, M.S. (2017), The Kremlin Emboldened What is Putinism? *Journal of Democracy*, Vol. 28, № 4, pp. 61-75.
18. Frear M., Mazepus, H. (2021), Security, Civilisation and Modernisation: Continuity and Change in the Russian Foreign Policy Discourse, *Europe-Asia Studies*, Vol.73, №7, pp. 1215-1235.
19. Golosov, G.V. (2014), Authoritarian Electoral Engineering and its Limits: A Curious Case of the Imperiali Highest Averages Method in Russia, *Europe-Asia Studies*, Vol. 66, № 10, pp. 1611-1628.
20. Gotz, E. (2022), Near Abroad: Russia's Role in Post-Soviet Eurasia, *Europe-Asia Studies*, Vol.74, №9, pp. 1529-1550.
21. Gotz, E., Staun, J. (2022), Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives, *Contemporary Security Policy*, Vol.43, №3, pp. 482-497.
22. Gudkov, L. (2011), The Nature of “Putinism”, *Russian Politics and Law*, Vol.49, № 2, pp. 7-33.
23. Hassner, P. (2008), Russia’s Transition to Autocracy, *Journal of Democracy*, Vol.19, № 2, pp. 5-15.
24. Honig, A.-L., Tumenbaeva, S. (2022), Democratic decline in the EU and its effect on democracy promotion in Central Asia, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol.35, №4, pp. 424-458.
25. Hurak, I., D’Anieri, P. (2022), The Evolution of Russian Political Tactics in Ukraine, *Problems of Post-Communism*, Vol.69, № 2, pp. 121-132.
26. Jackson, N. (2010), The Role of External Factors in Advancing Non-Liberal Democratic Forms of Political Rule: A Case Study of Russia’s Influence on Central Asian Regimes, *Contemporary Politics*, Vol.16, №1. pp. 101-118.
27. Kolsto, P. (2021), Authoritarian Diffusion, or the Geopolitics of Self-Interest? Evidence from Russia’s Patron-Client Relations with Eurasia’s *De Facto* States, *Europe-Asia Studies*, Vol.73, № 5, pp. 890-912.

28. Krastev, I. (2011), Paradoxes of the New Authoritarianism, *Journal of Democracy*, Vol. 22, № 2, p. 5-16.
29. Kuzio, T. (2016), Nationalism and authoritarianism in Russia: Introduction to the special issue, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 49, № 1, pp. 1-11.
30. Laruelle, M. (2020), Making Sense of Russia's Illiberalism, *Journal of Democracy*, Vol. 31, № 3, pp. 115-129.
31. Linde, F. (2016), The Civilizational Turn in Russian Political Discourse: From Pan-Europeanism to Civilizational Distinctiveness, *Russian Review*, Vol. 75, № 4, pp. 604-625.
32. Makarychev, A., Yatsyk A. (2020), *Critical Biopolitics of the Post-Soviet: From Populations to Nations*. Lanham: Lexington Books.
33. Martyanov, V. (2005), The Evolution of Key Russian Political Discourse: from 'Western Democracy' to 'the Quality of Democracy', *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 6, № 2, pp. 175-191.
34. Milevski, T. (2015), Identifying the new Eurasian orientation in modern Russian geopolitical thought, *Eastern Journal of European Studies*, Vol. 6, № 2, pp. 177-187.
35. Mochtak, M., Holzer, J. (2017), Electoral Violence in Putin's Russia: Modern Authoritarianism in Practice, *Studies of Transition States and Societies*, Vol. 9, № 1, pp. 35-52.
36. Motyl, A.J. (2016), Putin's Russia as a fascist political system, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 49, № 1, pp. 25-36.
37. Nychyk, A. (2023), The Geopolitical Chess Game: Ukraine's Interactions with the EU and Russia at the Onset of the War in Donbas", *Problems of Post-Communism*, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10758216.2023.2177174> [15.02.2023].
38. Orenstein, M.A. (2015), Geopolitics of a Divided Europe", *East European Politics and Societies and Cultures*, Vol. 29, № 2, pp. 531-540.
39. Petrov, N. (2011), The Political Mechanics of the Russian Regime. Substitutes Versus Institutions", *Russian politics and law*, Vol. 49, № 2, pp. 34-69.
40. Pintsch A., Hammerschmidt D., Meyer C. (2022) Introduction: the decline of democracy and rise of populism in Europe and their effect on democracy promotion", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 35, № 4, pp. 405-423.
41. Ranking of Countries by Quality of Democracy, available at: <https://www.democracymatrix.com/ranking> [11.02.2023].
42. Robertson, G.B. (2009), Managing Society: Protest, Civil Society, and Regime in Putin's Russia, *Slavic Review*, Vol. 68, № 3, pp. 528-547.
43. Shakleyina, T.A., Bogaturov, A.D. (2004), The Russian Realist school of international relations, *Communist and Post-Communist Studies*, № 37, pp. 37-51.
44. Shlapentokh, V. (2009), Perceptions of foreign threats to the regime: From Lenin to Putin, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 42, № 3, pp. 305-324.
45. Silitski, V. (2009), Tools of Autocracy, *Journal of Democracy*, Vol. 20, № 2, pp. 42-46.
46. Suslov, M. (2012), Geographical Metanarratives in Russia and the European East: Contemporary Pan-Slavism, *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 53, № 5, pp. 575-595.
47. Suslov, M. (2018), 'Russian World' Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of 'Spheres of Influence', *Geopolitics*, Vol. 23, № 2, pp. 330-353.
48. Tsygankov, A. P., Parker, D. (2015), The securitization of democracy: Freedom House ratings of Russia, *European Security*, Vol. 24, № 1, pp. 77-100.
49. Way, L. (2015) The Limits of Autocracy Promotion: The Case of Russia in the "Near Abroad", *European Journal of Political Research*, Vol. 54, № 4, pp. 691-706.
50. Wolczuk, K. (2019) State Building and European Integration in Ukraine, *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 60, № 6, pp. 736-754.
51. Zaporozhchenko, R. (2023), The End of "Putin's Empire?" Ontological Problems of Russian Imperialism in the Context of the War against Ukraine" *Problems of Post-Communism*, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/10758216.2022.2158873?needAccess=true&role=button> [22.02.2023]
52. Zhurzhenko, T. (2021), Fighting Empire, Weaponising Culture: The Conflict with Russia and the Restrictions on Russian Mass Culture in Post-Maidan Ukraine", *Europe-Asia Studies*, Vol. 73, № 8, pp. 1441-1466.
53. Zielonka J., Rupnik J. (2020) From Revolution to 'Counter Revolution': Democracy in Central and Eastern Europe 30 Years On, *Europe-Asia Studies*, Vol. 72, № 6, pp. 1073-1099.